CHITIGHAZ – O LOCALITATE CU POPULAȚIE ROMÂNEASCĂ DIN UNGARIA

Iudit CĂLINESCU
Lecturer PhD., University of Szeged, Hungary

Abstract: Any ethnic community, in addition to the group of individuals linked by language, religion or cultural traditions and values, has a certain cohesion given by the geographical areas where these individuals lived, the forms of rural or urban coexistence being also those that defined the social and identity changes of the Romanian community in Hungary over time. When we talk about Romanians in Hungary, we must first consider the rural localities in which they lived and, for the most part, still live today. Rural communities are important places for ethnological research because villages can be seen as promoters of community development, here you can learn fundamental lessons about the past but also about community development. As for the Romanian historical community in Hungary, only through ethnological research on villages populated with Romanians can be made a pertinent analysis of the ways in which this community managed to preserve its Romanian identity after 1920. And in this context Chitighaz village had an important role within the community. Even if at present the number of Romanians in this historical community is low, I consider it important to analyze villages as Chitighaz, where Romanians once lived in large numbers, where there is a Romanian church and Romanian school, because each village has had a greater or lesser contribution, throughout history, to the life and transformations of the Romanian community in general.

Keywords: ethnic community, ethnological research, identity, minorities, traditions

Orice comunitate etnică are la bază, pe lângă grupul de indivizi legaţi prin limbă, religie sau tradiţii şi valori culturale, o anumită coeziune dată de locurile geografice în care aceşti indivizi au trăit, formele de convieţuire rurală sau urbană fiind cele care au definit şi au marcat schimbările sociale şi identitare ale comunităţii româneşti din Ungaria de-a lungul timpului. Nu trebuie uitat faptul că românii din Ungaria de astăzi sunt, în majoritate, urmaşii ţăranilor iobagi aduşi de marii latifundiari pentru a le lucra terenurile, după plecarea turcilor, la sfârşitul secolului al XVII-lea, ceea ce a dus la crearea unor comunităţi tradiţionale, rurale, autarhice, care au marcat viaţa românilor de aici pentru mai multe secole. Astfel, atunci când vorbim de românii din Ungaria trebuie să avem în vedere în primul rând localităţile rurale în care aceştia au trăit şi, în mare parte, încă mai trăiesc şi astăzi. La acestea se adaugă şi câteva comunităţi româneşti care au trăit în mediul urban, însă multe dintre ele au dispărut, fiind asimilate mult mai rapid decât cele rurale, care au fost enclavizate şi închise în faţa schimbărilor şi a contactului cu alte comunităţi. Comunităţile rurale reprezintă locuri importante de cercetare etnologică pentru că satele pot fi văzute ca şi „cutii de rezonanţă” dar şi promotoare ale dezvoltării comunităţii, aici putând fi învăţate lecţii fundamentale legate de trecutul dar şi de dezvoltarea comunitară[1]. Orice societate a fost iniţial predominant agrară, oraşul fiind o invenţie mai „nouă”, de doar câteva mii de ani, concentraţia

[1] Dumitru Sandu, *Prefață la „șase sate”*, în Mălina Voicu, Bogdan Voicu (coord.), *Satul românesc pe drumul către Europa*, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 13.

populaţiei către oraşe şi urbanizarea satelor reprezentând de fapt trecerea către modernitate, fenomene realizate în principal prin renunţarea la agricultură sau transferarea populaţiei de la muncile agricole înspre alte meserii, dar şi prin „rurbanizare", adică extinderea oraşului şi transformarea satelor în zone urbane[2].

Consider că este importantă prezentarea istoriei şi a vieţii sociale, culturale, spirituale româneşti din orice localitate populată cu români din Ungaria, pentru că aceste localităţi păstrează şi oferă dovezi cercetătorului despre elementele importante ale traseului şi ale transformărilor comunităţii, în special din ultimul secol, doar astfel putându-se realiza o analiză pertinentă a formelor şi a elementelor prin care comunitatea istorică românească din Ungaria a reuşit să îşi păstreze identitatea românească după 1920, iar în acest context localitatea Chitighaz a avut un rol important în interiorul comunităţii. Chiar dacă în prezent numărul românilor din comunitatea istorică este redus, însă consider că este importantă analiza unor sate cum este Chitighazul, în care odinioară au trăit români în număr destul de mare, unde există o biserică românească şi şcoli româneşti, pentru că fiecare localitate în parte a avut o contribuţie mai mică sau mai mare, de-a lungul istoriei, la viaţa şi transformările comunităţii româneşti în general, prin schimburile economice sau culturale cu alte comunităţi de români, prin personalităţile româneşti pe care le-a oferit comunităţii de-a lungul timpului şi prin specificitatea aparte pe care fiecare dintre aceste localităţi a oferit-o comunităţii, participând astfel la construirea unei comunităţi etnice interesante, inedite, care a reuşit să se menţină de-a lungul istoriei, dincolo de numărul mic al membrilor săi, şi să îşi păstreze o identitate etnică, într-un spaţiu geografic, istoric, social, spiritual şi cultural care i-a transformat şi i-a redefinit în permanenţă graniţele, regulile şi modul de viaţă.

Chitighazul este o altă localitate cu populaţie românească din Ungaria, atestată încă din Evul Mediu, denumirea ei derivând de la cele două biserici care existau în localitate. Din *Prefaţa* la *Monografia* publicată de preotul Iosif Ioan Ardelean, datată 2 mai 1893, reiese că această comunitate românească a fost destul de izolată, el afirmând că „se cuvine ca să cunoaştem şi istoria comunelor singuratice; pentru că un popor prin cunoştinţa istoriei sale proprie, capătă impuls spre înaintare, pe toate terenele vieţii publice"[3]. Chitighazul este situat înspre sudul judeţului Bichiş, în apropierea localităţilor Giula şi Aletea, într-o zonă lipsită de ape curgătoare, după cum aminteşte preotul Iosif-Ioan Ardelan[4], cel care a realizat în 1894 *Monografia comunei Chitighaz*. Cu ocazia împlinirii a 100 de ani de la realizarea de către preotul Iosif Ioan Ardelean a monografiei comunei, apare la Budapesta, în 1993, un volum monografic intitulat *Chitighaz, Pagini istorico-culturale*, aici apărând numeroase informaţii istorice, folclorice, culturale şi sociale despre această localitate cu populaţie românească din Ungaria. Primul studiu, numit *Comuna Chitighaz - Kétegyháza,* îi aparţine Elenei Csobai, aici fiind oferite

[2] Bogdan Voicu, *Introducere. Pe drumul către şase sate*, în Mălina Voicu, Bogdan Voicu (coord.), op. cit., pp. 18-19

[3] Iosif-Ioan Ardelean, *Monographia comunii Chitighaz*, Editura Tipografiei Diecesane, Arad, 1899, reeditată de Şcoala Românească din Chitighaz, cu sprijinul Fundaţiei „Pentru minorităţile naţionale şi etnice din Ungaria", Editura Comp-Press Kft., Budapesta, 1993, p. 2.

[4] *Ibidem*, p. 10.

numeroase informaţii geografice, istorice şi sociale despre această comună. Conform cercetărilor lui Haan Lajos (1818-1891), Chitighaz a fost o aşezare populată încă din Evul Mediu, denumirea derivând de la două biserici care existau aici. În secolul al XVII-lea, în perioada stăpânirii turceşti, populaţia aproape a dispărut dar începând cu anul 1702, când Lővenberg, prefectul judeţului Bichiş, încearcă o repopulare a satului cu forţe de muncă de care avea nevoie pe moşiile sale, populaţia creşte, ajungând în 1724 să se finalizeze prima etapă a colonizării comunei[5]. În 1741 Chitighaz ajunge din nou în proprietatea familiei regale, de la care este cumpărat de Andrássy Zsigmond, care construieşte aici un castel în 1742. Coloniştii sunt doar români, în 1779 fiind atestată o bisericuţă ortodoxă de piatră, iar până în 1794 existând 363 de case, ceea ce însemna cam 525 de gospodării. Însă iobagii din Chitighaz aveau doar contracte din an în an cu moşierul, aşa că multe case devin nelocuite în timp. La sfârşitul secolului al XVIII-lea comuna era într-o dezvoltare permanentă, în 1804 fiind colonizaţi şi maghiari în comună[6], iar în 1797 familia Almássy devenind proprietară a comunei, rămânând astfel până în 1945. Autoarea studiului prezintă un tabel cu creşterea demografică, din 1785 până în 1920, an în care ajunge la 4681 de locuitori, menţionând faptul că 3134 dintre aceştia erau români. O problemă a fost faptul că, la fel ca în alte localităţi populate de români, după Primul Război Mondial, o parte a intelectualităţii satului s-a refugiat în România, Chitighaz rămânând cu un singur preot şi fără învăţători[7], după 1920 populaţia de naţionalitate română începând să fie asimilată, ajungând în 1949 la 725 de români, scădere care pare ireversibilă şi după 1949.

Şcoala în limba română din Chitighaz a existat iniţial sub forma şcolii confesionale, condusă şi controlată de biserica ortodoxă românească între 1793 şi 1945, primul învăţător al acesteia fiind Ioan Pop Oltean[8]. La început, frecvenţa şcolară era redusă, ajungând însă în 1893 la 418 elevi. Din păcate după 1920 şcoala românească a funcţionat cu întreruperi, iar în 1930 a fost desfiinţată. Începând cu 1948 s-au constituit în Ungaria şcoli de stat cu predare în limba română, astfel încât în anul 1955 s-a construit în Chitighaz o nouă clădire pentru această şcoală, cea veche, aparţinând fostei şcoli confesionale, fiind destinată cazării învăţătorilor. La început se preda aici doar în română, iar din 1959 s-a trecut la predare bilingvă[9], numărul elevilor crescând cu fiecare an: dacă în 1948 erau doar 36 de elevi, în 1992 numărul acestora a ajuns la 126, aici predând 17 cadre didactice[10].

Una dintre cele mai importante personalităţi ale comunei a fost Iosif-Ioan Ardelean (1849-1920), care devine preotul satului începând cu 1874 dar are şi o intensă activitate literară (*Despre susţinerea sănătăţii trupeşti şi sufleteşti a copiilor şcolari, Cuvântările sale bisericeşti şi funebrali, Eticheta*, volumul de poezii *Buchetul meu*). El este

[5] Elena Csobai, *Comuna Chitighaz - Kétegyháza*, în Maria Berényi (redactor şi editor responsabil), *Chitighaz, Pagini istorico-culturale*, Publicaţie a Comunităţii Cercetătorilor şi Creatorilor Români, Budapesta, 1993, p. 6-7.
[6] *Ibidem*, p. 7-8.
[7] *Ibidem*, p. 10-11.
[8] Maria Berény, *Şcoala română din Chitighaz*, în Maria Berényi (redactor şi editor responsabil), *Chitighaz, Pagini istorico-culturale*, ed. cit., p. 13-14.
[9] *Ibidem*, p. 18-19.
[10] *Ibidem*, p. 20.

membru al *Asociaţiei Maghiare de Etnografie*, iar în 1894 îi apare volumul *Monografia comunei Chitighaz*, fiind primul din sud-estul Câmpiei Maghiare care a scris în limba română istoricul unei aşezări[11]. Poeziile din volumul *Buchetul meu*, apărut în 1902 la Arad şi dedicat soţiei sale, sunt în principal ode ocazionale, religioase, poezii despre natură, de dragoste, de inspiraţie folclorică şi versuri vesele: *Trei virtuţi, Către speranţă, De-ar şti floarea*, etc.[12]. Deşi versurile nu au neapărat o mare valoare artistică, ele sunt importante fiindcă literatura română din Ungaria este în primul rând militantă, fiind o literatură naţională în sensul pozitiv al cuvântului, acest volum reprezentând şi el, pentru românii din Ungaria, un fragment al istoriei lor culturale[13]. O altă personalitate a comunei a fost dr. Aurel Suciu, născut la Chitighaz în 1853, care a avut o activitate importantă în mişcarea memorandistă şi în viaţa culturală din Crişana, acesta fiind un avocat renumit în Arad, care a luptat pentru emanciparea naţională şi politică a românilor din Ungaria. A fost unul din iniţiatorii şi conducătorii *Memorandumului* din 1892, document care conţinea o relatare detaliată a situaţiei românilor din Ungaria şi o sinteză a unor petiţii şi memorii adresate Curţii încă din secolul al XVIII-lea. El este adresat împăratului Franz Iosef, care însă a refuzat să-l citească, apoi fiind chiar intentat un proces împotriva celor care l-au alcătuit, unul dintre cei condamnaţi fiind şi dr. Aurel Suciu[14].

Un alt intelectual important al comunităţii a fost poetul Isaia B. Bosco, născut în 1848 în Nermiş dar care ajunge notar în Chitighaz, acolo unde îşi petrece întreaga viaţă şi unde se implică în activitatea culturală, făcând şi multe donaţii. Se stinge din viaţă în 1884, lăsând în urma lui poezii şi nuvele apărute în diverse publicaţii ale vremii (*Familia, Albina Carpaţilor),* cât şi un volum de versuri apărut în 1884, numit *Florile inimei*, volum dedicat „mamei-naţiune”[15], în care scrie poezii erotice, religioase şi patriotice. Sándor Márki (1853-1925), un alt intelectual născut la Chitighaz, a fost istoric şi profesor la Arad. A scris articole şi studii pe diverse teme ale istoriei şi pedagogiei, a fost profesor de istorie la Budapesta, unde scrie *Monografia judeţului şi a oraşului Arad*, iar în 1892 devine membru corespondent al Academiei Maghiare şi profesor la Universitatea din Cluj, devenind chiar rector. Scrie numeroase studii pe tema naţionalităţilor, fiind preocupat şi de personalităţile lui *Gheorghe Doja* şi *Avram Iancu*[16].

Un rol important în păstrarea culturii şi identităţii româneşti l-au avut de-a lungul timpului asociaţiile culturale din Chitighaz, la sfârşitul secolului al XIX-lea fiind înfiinţate la Chitighaz două asociaţii culturale: *Corul Vocal* (1889) şi *Societatea mixtă de lectură* (1891)[17], dar şi şcoala în limba română, dascălii fiind cei care au ajutat la

[11] Vezi Elena Csobai, *Iosif Ioan Ardelean*, în Maria Berényi (redactor şi editor responsabil), *Chitighaz, Pagini istorico-culturale*, ed. cit., pp. 21-23
[12] Vezi Maria Berény, *Poeziile lui Iosif Ioan Ardelean*, în Chitighaz, *Pagini istorico-culturale*, ed. cit., pp. 24-29
[13] *Ibidem*, p. 28
[14] Vezi Maria Berény, *Activitatea lui dr. Aurel Suciu în mişcarea memorandistâ şi în viaţa culturală din Crişana*, în Maria Berényi (redactor şi editor responsabil), *Chitighaz, Pagini istorico-culturale*, ed. cit., p. 30-31.
[15] Vezi Maria Berény, *Isaia B. Bosco - notar adjunct şi poet în Chitighaz*, în Maria Berényi (redactor şi editor responsabil), *Chitighaz, Pagini istorico-culturale*, ed. cit., p. 33-36.
[16] Vezi Elena Csobai, *Sándor Márki*, în Maria Berényi (redactor şi editor responsabil), *Chitighaz, Pagini istorico-culturale*, ed. cit., p. 40-42.
[17] *Ibidem*, p. 44-45.

păstrarea şi promovarea limbii materne şi a valorilor româneşti. Însă cel mai important rol l-a avut dintotdeauna biserica ortodoxă română, la fel ca şi în alte localităţi cu populaţie românească din Ungaria: de exemplu preotul Iosif-Ioan Ardelean, alături de cariera preoţească, a iniţiat şi formarea „bibliotecilor poporale" în toate satele locuite şi de români[18]. În secolul al XIX-lea a exista şi o activitate filantropică a românilor din Chitighaz, cum ar fi participarea chitighăzenilor la activitatea realizată pentru ajutorarea elevilor săraci, prin balul *Societăţii de lectură din Oradea* (1868), cu scopul de a aduna fonduri pentru elevi şi studenţi, sau participarea la activităţile organizate de *Asociaţia naţională pentru cultura şi conversarea poporului român*, înfiinţată în 1862, în Arad, care se ocupa şi de ridicarea unor edificii şcolare[19]. O altă asociaţie care exista în Arad în 1884, *Reuniunea femeilor din Arad şi provincie*, care avea ca scop realizarea unei şcoli pentru fete române, avea şi două membre din Chitighaz: Constanţa Popovici şi Alexandra Şerb[20].

Lingvista Ana Borbély analizează limba vorbită de chitighăzeni pornind de la originea graiului chitigăzean. Ea susţine că limba vorbită de românii colonizaţi aici este un grai vorbit în zona Crişurilor şi a Mureşului, o subdiviziune a subdialectului crişean[21]. Informaţiile sunt preluate de cercetătoare din studiile făcute despre acest grai, din *Monografia* lui Iosif-Ioan Ardelean dar şi de la vorbitorii graiului utilizat în Chitighaz. Din *Monografia* lui Ardelean autoarea foloseşte multe informaţii pentru că autorul redă fragmente din graiul vorbit în comună în secolul al XIX-lea, din care se pot observa cele mai importante caracteristici ale acestuia[22]. Despre cum s-a folosit româna la începutul secolului al XX-lea află informaţii de la bătrânii satului, născuţi la începutul secolului. Aceştia trăiau mai multe generaţii în aceeaşi casă, foloseau limba română peste tot, fiind din copilărie monolingvi, foarte puţini ştiind alte limbi[23]. Iar tot din *Monografia* lui Ardelean mai aflăm şi că în 1718 comunitatea română avea deja primul preot ortodox, care slujea în românește, ceea ce a reprezentat un factor decisiv în prezervarea limbii materne, un aspect important remarcat de Ana Borbély fiind şi faptul că din 1912 apare aici comunitatea baptistă, unde se slujea tot în română, ceea ce a constituit un factor important în păstrarea limbii române şi în rândul credincioşilor acestei confesiuni religioase. Însă cercetătoarea constată că românii născuţi între cele două războaie mondiale trăiau deja altfel: nu mai aveau grădiniţă şi şcoală română, devenind astfel bilingvi, vorbitori de română şi maghiară, iar după Al Doilea Război Mondial, deşi exista şcoală românească în sat, mulţi părinţi şi-au înscris copiii la şcoala maghiară, motivând prin faptul că se temeau că aceştia învaţă prea mult sau că nu le foloseşte pe viitor româna[24]. În perioada comunistă contactul cu limba maghiară s-a intensificat (locuri de

[18] Elena Csobai, *Asociaţiile culturale din Chitighaz şi rolul acestora privind cultura română,* în Maria Berényi (redactor şi editor responsabil), *Chitighaz, Pagini istorico-culturale*, ed. cit., p. 43.
[19] Maria Berény, *Activitatea filantropică a românilor din Chitighaz, în secolul al XIX-lea*, în Maria Berényi (redactor şi editor responsabil), *Chitighaz, Pagini istorico-culturale*, ed. cit., p. 46-47.
[20] *Ibidem*, p. 49-51.
[21] Ana Borbély, *Limba vorbită la Chitighaz în trecut şi în prezent*, în Maria Berényi (redactor şi editor responsabil), *Chitighaz, Pagini istorico-culturale, ed. cit.*, p. 53.
[22] *Ibidem*, p. 54.
[23] *Ibidem*, p. 55-56.
[24] *Ibidem*, p. 57-58.

muncă la oraş, armata), iar când într-un grup erau şi români şi unguri, se vorbeau ambele limbi. Pierderea graiului matern poate avea ca motiv toţi aceşti factori, dar şi faptul că maghiara devine „limba distracţiei", a cinematografului, a radioului şi a televiziunii[25], ceeea ce face ca în prezent chitigăzenii să fie bilingvi, ei vorbind şi româneşte şi ungureşte[26], mulţi dintre aceştia, mai ales în familiile mixte, renunţând la limba română în favoarea celei maghiare. Ana Borbély concluzionează că în Chitighaz „se vorbeşte un grai românesc, care se bazează pe un grai crişean, dar influenţat în cursul secolelor de limba maghiară. Graiul de azi este o creaţie şi a sătenilor. […] Vorbitorii graiului în zilele noastre sunt mai cu seamă adulţii, care au trăit numai în interiorul satului şi nu au avut prea multe contacte cu populaţia maghiară."[27].

Etnografa şi muzeografa Emilia Martin, analizând viaţa socială şi culturală a românilor din Chitighazul de odinioară, punctează faptul că „specificul românesc al comunităţii din Chitighaz este dominant şi în zilele noastre, deşi folosirea limbii române este redusă, iar procesul de asimilare înaintat"[28]. Ea susţine că românii din Chitighaz, ca şi cei din celelalte comunităţi româneşti de pe teritoriul Ungariei, au trăit într-o endogamie confesională şi etnică până în ultimele decenii ale secolului trecut, păstrându-şi astfel cultura tradiţională, religia şi limba. Vechea formă a comunei este specifică localităţilor de şes, casele fiind construite din „pământ bătut" şi având acoperişuri de trestie iar apoi de ţiglă[29]. Imaginea caselor ţărăneşti de altădată este reprezentată de prima casă-muzeu a românilor din ţară, care a fost deschisă la Chitighaz în 1984, inventarul locuinţei fiind în întregime tradiţional[30], foarte interesante fiind „cearşafurile mortului", deosebindu-se de celelalte ţesături prin tehnica întrebuinţată şi ornamentele decorative, dar şi ţesăturile realizate de femeile satului, obiectele de ceramică, icoanele şi fotografiile de pe pereţi. Iar în ceea ce priveşte agricultura, Emilia Martin aminteşte că cele mai importante plante cultivate în Chitighaz erau grâul, orzul, ovăzul, secara, porumbul, trifoiul şi lucerna. Ţăranii semănau şi prelucrau cânepa, materialul de bază al ţesutului. Se creşteau vite, cai de ham, porci, păsări de curte[31]. Iar portul popular al românilor din Chitighaz avea ca şi caracteristică principală culoarea închisă, femeile purtau bănuţi la gât iar bărbaţii aveau o îmbrăcăminte specifică românilor din zonă, de la izmene, brăcinar, până la pălărie sau mustaţa specifică locului[32].

Obiceiurile calendaristice ale românilor din Chitighaz sunt legate de trei sărbători bisericeşti: Crăciunul, Paştile şi Rusaliile. Au exista două forme ale colindatului în Chitighaz, astăzi uitate: „ colindatul" şi „umblatu cu hidede", dar şi un alt obicei de Crăciun, umblatul „cu turca" (masca teriomorfă asemănătoare caprei), obicei care a avut

[25] *Ibidem*, p. 60-61.
[26] *Ibidem*, p. 64.
[27] *Ibidem*, p. 66.
[28] Emilia Martin, *Etnografia românilor din Chitighaz*, în Maria Berényi (redactor şi editor responsabil), *Chitighaz, Pagini istorico-culturale*, ed. cit., p. 67.
[29] Vezi *ibidem*, p. 67-69.
[30] *Ibidem*, p. 70.
[31] *Ibidem*, p. 72.
[32] Vezi *Ibidem*, p. 72-75.

mare tradiţie şi a fost reînoit, pus pe scenă în anii 1980[33]. Alte tradiţii şi obieciuri specifice satului erau cele de Anul Nou (de proorocire), de Sântoader, vrăji de dragoste, „vergeluţa" (prin care se puneau diverse obiecte sub farfurie pentru a se ghici însuşirile viitorului soţ), „udatul" de Sânjorj, Paştele (vopsirea ouălor, mai ales cu foi de ceapă), „Paştele morţilor", sfinţirea semănăturilor de Rusalii, împletirea coroniţelor de Sânziene, etc.[34]. Importante pentru lumea satului tradiţional au fost şi obiceiurile, superstiţiile şi tradiţiile specifice locului, legate de evenimentele importante din viaţa omului (naşterea, nunta şi înmormântarea). De remarcat este faptul că cele mai multe superstiţii şi obiceiuri erau cele legate de moarte, acest fapt dovedind că oamenii aveau o frică superstiţioasă puternică legată de mort şi de posibila lui reîntoarcere pentru a-i bântui pe cei vii. Astfel, existau numeroase practici de prevenţie a acestui fapt, mai ales că la Chitighaz existau „numeroase povestiri despre mortul care se reîntoarce. Răposatul poate să umble acasă din mai multe motive: nu i-au satisfăcut cerinţele în legătură cu înmormântarea, vrea să-şi continue activitatea, vrea să ducă un tovarăş în lumea de dincolo, vrea să pedepsească pe cineva dintre ai săi, etc."[35]. Emilia Martin prezintă câteva elemente importante ale credinţelor populare pornind de la povestirile unor informatori din comună despre fiinţele mitologice: „Strâgoi", „Priculici", „Marţ Sara", „Calu lu Sântoader", „Mortu care vine acasă", „Strâcat", „Diuătet", „Laptele de la vacă", „Dă mărit", etc.[36], ea susţinând că „multe dintre elementele tradiţiilor trăiesc cu aceeaşi funcţie şi la etnicul maghiar. Unele elemente au fost de la bun început identice cu ale ungurilor, iar altele s-au format de-a rândul convieţuirii, influenţîndu-se unii pe alţii."[37].

Tradiţia muzicală a românilor din Chitighaz este analizată din multiple perspective de muzicologul Eva Kozma Frătean, într-un studiu din volumul amintit anterior, *Chitighaz, Pagini istorico-culturale*: folclorul muzical, tradiţia muzicală bisericească, activitatea corurilor, a formaţiilor muzicale ale asociaţiilor obşteşti, ale şcolii româneşti şi ale căminului cultural[38]. Ea punctează că după 1950 nu se mai practicau şezătorile, nu se mai organizau jocuri, obiceiurile tradiţionale fiind practicate la căminul cultural, folclorul fiind „transpus în mod artificial pe scenă."[39]. Cultura muzicală din Chitighaz este tratată din două perspective: tradiţia muzicii religioase şi folclorul muzical (creaţia de muzică populară şi obiceiurile tradiţionale), ea susţinând că dezvoltarea folclorului muzical chitighăzean are două etape: practicarea obiceiurilor în mod spontan, organic şi transpunerea obiceiurilor pe scenă, prin activitatea echipelor de păstrare a tradiţiilor folclorice[40]. Muzica religioasă apare în toată regiunea începând cu 1700, odată cu prima biserică ortodoxă din sat, în această localitate existând şi un *Cor de cântări* (al cărui preşedinte a fost Iosif-Ioan Ardelean), înfiinţat în 1889[41], dar şi un *Cor*

[33] *Ibidem*, p. 76.
[34] Vezi *ibidem*, p. 76-77.
[35] *Ibidem*, p. 79.
[36] Vezi *ibidem*, p. 80-84.
[37] *Ibidem*, p. 84-85.
[38] Éva Kozma Frătean, *Tradiţia muzicală a românilor din Chitighaz*, în *Chitighaz*, *Pagini istorico-culturale*, ed. cit., p. 86
[39] *Ibidem*, p. 87.
[40] *Ibidem*.
[41] *Ibidem*, p. 90-93.

bisericesc de religie ortodoxă română înființat în 1960, cât și coruri de copii și de adulți înființate de învățătorul *Școlii Românești*, Ioan Poptilican, în anii 1970, neputând fi uitate *Corul și Fanfara Bisericii Baptiste,* biserică înființată în 1890[42]. Iar în ceea ce privește folclorul muzical al românilor din Chitighaz, Eva Kozma Frătean susține că acesta face parte din creația populară caracteristică zonei Aradului, fie că e vorba de doine, cântece de dans cu text și instrumentale sau colinde[43]. Prilejurile și locurile unde se cânta și se dansa erau diverse, de la „umblatu a corinda", „umblatu cu hidede", „umblatu cu steaua", „umblatu cu turca", până la „jocurile" organizate în sat, în care se dansau „lunga, mânânțeaua, țigănească și iarăși lunga", și erau cântate în timpul dansului „descântece", cum ar fi „Strigătură din Chitighaz"[44], toate acestea nemaifiind practicate în mod spontan în zilele noastre[45].

Trebuie amintită și activitatea echipelor de păstrare a tradițiilor, care au activat sub egida Uniunii Culturale a Românilor din Ungaria: „Prima echipă culturală a fost formată în anul 1947, condusă de Petre Purece (născ. 1926). Formația artistică de amatori a dat multe spectacole pe scena din loc, s-au calificat pentru mai multe concursuri."[46], iar cei mai importanți păstrători ai tradiției muzicale românești din Chitighaz sunt cântăreața Florica Otlăcan Fenyvesi, fluierașul Ioan Bandula, soții Buha (unii dintre cei mai cunoscuți interpreți de dans popular), povestitorul Teodor Șimonca și fiica lui, cântăreața Maria Șimonca Ardelean, soții Otlăcan și cântărețul Gheorghe Gros[47]. Primele formațiuni populare de cântec și dans românesc apar în toate localitățile populate de români după 1945, mai mult sau mai puțin spontan, din nevoia unor tineri talentați de a se manifesta și de a simți că fac parte dintr-o comunitate legată nu doar prin limbă și spiritualitate ci și prin tradiții, obiceiuri, port popular, muzică și dans. Aceste formațiuni apar, de fapt, înainte de statornicirea noilor reguli ideologice prin diverse programe culturale, și chiar înainte de apariția noilor forme de presă românească și de școli de stat în limba română. Tinerii artiști populari plini de entuziasm și pasiune se manifestă și se afirmă în acei ani, dincolo de condițiile vitrege sau de lipsa spațiilor de desfășurare a manifestărilor, mai ales în formele dansului și ale muzicii, arte care au, în opinia lui Cornel Munteanu, „un supliment intuitiv în cel mai mare grad de conștientizare a identității naționale"[48].

Maestrul Gheorghe Gros, născut la Chitighaz în 1950, pe lângă interpretarea muzicii populare românești a fost preocupat și de formarea și conducerea echipei de dansuri populare din localitatea natală, el fiind recunoscut ca un important coregraf de dansuri populare românești, fiindu-i acordat de către Statul Ungar, pentru activitatea neobosită de păstrare și promovare a cântecului, dansului și tradițiilor românești din Ungaria, „Premiul pentru Naționalități 2018", în cadrul unei ceremonii oficiate la

[42] *Ibidem*, p. 94-95.
[43] *Ibidem*, p. 96.
[44] Vezi *ibidem*, p. 99-103.
[45] *Ibidem*, pp. 104-105
[46] *Ibidem*, p. 106
[47] *Ibidem*, p. 110-111.
[48] Cornel Munteau, *Românii din Ungaria, I. Presa. Studiu de sinteză în jurnalistică (1950-2005)*, Publicație a Uniunii Culturale a Românilor din Ungaria, Editura Noi, Gyula, Ungaria, 2006, p. 150.

Budapesta în 17 decembrie 2018[49]. Soţii Ana şi Gheorghe Buha sunt unii dintre cei mai cunscuţi dansatori ai comunităţii româneşti din Ungaria, născuţi la Chitighaz (Ana - în 1942 şi Gheorghe - în 1941), ei învăţând arta dansului popular de la părinţii lor. Au început să danseze împreună în anii 1956-1957, la jocurile duminicale din localitate, pentru ca din 1979, la cererea directoarei căminului cultural, Valeria Megyeri, să danseze ca pereche la spectacole folclorice, obţinând astfel numeroase distincţii şi diplome la festivaluri şi concursuri, fiind răsplătiţi şi apreciaţi pentru interpretarea originală şi ţinuta lor exemplară, de un înalt nivel artistic. Soţii Florica şi Teodor Otlăcan din Chitighaz (Florica Samfira fiind născută în 1932 iar Teodor în 1927) au fost şi ei reprezentanţi de seamă ai comunităţii româneşti, ei însuşindu-şi pasiunea pentru muzica populară românească încă din copilărie, Teodor Otlăcan cântând încă de pe atunci la fluier, iar Florica Otlăcan învăţând cântecele populare de stil vechi de la mama ei[50]. Maria Şimonca Ardelean, născută la Chitighaz în 1929, fiica povestitorului popular şi interpretului de muzică populară Teodor Şimonca, este una dintre cele mai îndrăgite cântăreţe de muzică populară din comunitatea românească din Ungaria, ea participând la numeroase festivaluri de muzică populară. Vocea sa unică a fost înregistrată de Radiodifuziunea Maghiară interpretând cântece populare în stil arhaic. Iar o altă îndrăgită cântăreaţă de muzică populară, născută tot la Chitighaz în 1910, este Florica Otlăcan Fenyvesi, care deşi a început să cânte pe scenă destul de târziu, a iubit dintotdeauna cântecul şi dansul popular românesc, în special doinele, pe care le-a interpretat pe scenă la numeroase manifestări culturale româneşti[51].

O personalitate importantă care şi-a pus amprenta nu doar asupra comunităţii româneşti din Chitighaz ci şi asupra întregii culturi a românilor din Ungaria este reprezentată de marele povestitor popular Teodor Şimonca (1899-1999), acesta fiind, alături de povestitorii Vasile Gurzău şi Mihai Purdi, un reprezentant de seamă al literaturii populare româneşti din Ungaria. Jurnalistul şi folcloristul Alexandru Hoţopan realizează reportaje despre ansambluri folclorice româneşti şi iniţiază dialoguri cu cei mai importanţi povestitori populari, printre care şi cu Teodor Şimonca, în 1978[52], el realizând şi o vastă cercetare folclorică şi etnografică în cadrul căreia a cules şi a publicat şi basmele lui Teodor Şimonca, în volumele *Florian – Poveştile lui Teodor Şimonca* (1981) şi *Împăratu Roşu şi Împăratu Alb - Poveştile lui Teodor Şimonca* - (1982). În opinia Otiliei Hedeşan, povestitorul Teodor Şimonca are o dicţie revelatoare, multe secvenţe ale poveştilor sale putând fi recitite într-o cheie mitică, având şi sentinţe moralizatoare, el fiind un creator, original şi inventiv, cu un puternic spirit de observaţie şi precizie[53]. Poveştile sale sunt caracterizate printr-o organizare bună a subiectului, acesta fiind plasat în contextul social al autorului. Se poate vorbi despre o supratemă a basmelor

[49] „Gheorghe Gros, distins cu Premiul pentru Naționalități pe anul 2018”, în *Foaia românească. Săptămânal al românilor din Ungaria*, anul LXVIII, Nr. 51/52, 21/28 decembrie 2018, p. 3.
[50] Éva Kozma Frătean, op. cit., p. 110.
[51] *Ibidem*, p. 109-110.
[52] Cornel Munteanu, *Românii din Ungaria, I. Presa. Studiu de sinteză în jurnalistică (1950-2005)*, ed. cit., p. 103.
[53] Otilia Hedeşan, *Dacă n-ar vu fi nu s-ar vu povesti... Antologie a povestitorilor români din Ungaria*, Editura Paideia, Bucureşti, 2007, p. 17-18.

sale, numită de Cornel Munteanu „comunitatea legată, în care relaţiile dintre oameni fac parte din legile nescrise ale firii”[54]. Comuniunea nu se realizează prin poziţia socială sau materială ci prin preţuirea adevărului, cinstei şi omeniei, poveştile lui Şimonca având un mesaj moralizator, optimist şi plin de valori spirituale. Apare o structură socială bine definită, atât a obiceiurilor cât şi a meseriilor, povestitorul trecând de la pădurari şi păcurari, la ostaşi, căruţaşi, ţărani, ţigani, dar şi la căpitani de oşti, împăraţi sau împărătese, aşa cum reiese şi din titlurile basmelor (*Împăratu şi săracu, Împăratu Roşu şi Împăratu Alb, Uomu cu culcuşu, Ţiganu ca fiscarăş, Împăratu şi Cărbunarăşu, La moară, Ficioru dă-mpărat şi Mortu, Demeleu dă fer, Popa, ţâganu şi iepurile, Împăratu şi Săracu, Grofu, baronu şi scluga,* etc.), Şimonca utilizează tehnica intersectării planurilor narative, trecând de la cele ale poveştii de bază la cele derivate din mersul poveştii, aceasta impunând o deschidere spre planul realităţii familiare autorului[55].

În Chitighaz s-au născut şi unele dintre cele mai importante personalităţi ale comunităţii româneşti din Ungaria postbelică, una dintre acestea fiind profesoara, jurnalista şi poeta Lucia Borza (1928-2016) născută la Chitighaz, aşa cum ea însăşi mărturiseşte „din părinţi, bunici şi străbunici români”, cei de la care a învăţat limba română şi care i-au deschis ochii încă din copilărie asupra literaturii române, la care s-a adăugat pasiunea dobândită mai târziu, în şcoală, pentru folclorul şi poveştile populare româneşti[56]. Ea a fost profesoară de limba şi literatura română la Liceul „Nicolae Bălcescu” din Giula dar şi la alte instituţii de prestigiu, inclusiv universitare, din Seghedin şi Budapesta. Ea a format primele promoţii de elevi români, la începutul anilor 1960, fiind de fapt prima profesoară de limba română din învăţământul liceal românesc din Ungaria. A publicat manuale şcolare, dicţionare, caiete de exerciţii pentru studiul limbii române în Ungaria, ea realizând şi primul manual de cultură şi civilizaţie românească pentru clasele primare. Şi-a dedicat întreaga existenţă promovării limbii şi culturii româneşti[57]. Odată cu venirea la catedra de română a liceului din Giula în 1951, Lucia Borza s-a raliat şi colectivului de intelectuali care punea bazele primului ziar românesc postbelic, *Libertatea noastră*, ziar născut în incinta liceului şi redactat în mare parte de dascălii acestuia, suplimentul acestui ziar, *Vocea tineretului*, apărut în 1953, purtând „pecetea stilului şi spontaneităţii Luciei Borza”[58].

Lucia Borza, pe lângă cariera didactică, scrierea de manuale şi activitatea publicistică a ajuns să scrie şi literatură pentru copii şi poezie. Preocuparea de bază a poetei Lucia Borza rămâne lirica pentru copii şi poezia ca material didactic auxiliar. În volumul apărut în 1986, *Mărunte mărgăritare – Ghicitori pentru copii*, adună pe lângă jocurile ritmate de inteligenţă dedicate copiilor, elegii personale, publicate până atunci în presa românească din Ungaria[59]. În volumul de versuri *Flori târzii*, apărut în 1987 şi

[54] Cornel Munteanu, *Românii din Ungaria, II. Literatura (1950-2008)*, ed. cit., p. 95.
[55] *Ibidem.*
[56] Lucia Borza, *„Jerebetu” (Din folclorul chitighăzean)*, Editura Noi, Giula, 2006, p. 5.
[57] „Placă memorială pentru profesoara Lucia Borza la intrarea în liceul N. Bălcescu din Giula”, în *Foaia românească. Săptămânal al românilor din Ungaria*, anul LXVIII, Nr. 41, 12 octombrie 2018, p. 3.
[58] Cornel Munteanu, *Românii din Ungaria, I. Presa. Studiu de sinteză în jurnalistică (1950-2005)*, ed. cit., p. 68.
[59] Cornel Munteanu, *Românii din Ungaria, II. Literatura (1950-2008*), Editura Casa Cărţii de Ştiinţă, Cluj Napoca, 2009, p. 109.

reeditat în 1997 şi 2009, poeta construieşte un univers al copilăriei utilizând toate componentele sale: căminul familial, imaginea mamei, grădiniţa, lumea animalelor şi a plantelor, culorile naturii, evocarea unor figuri din satul natal, toate acestea dând viaţă unui univers al miracolului copilăriei, descris în tonuri calde, uneori extaziate, şi creând un univers al purităţii şi al jocului infantil[60], poeta creând o lume din spatele căreia „se întrezăreşte, nemascată, povestea unui destin", trecând de la tematica treceri timpului, a transformării eului, a regretului cauzat de pierderile celor dragi, până la o poezie a jocului, a copilăriei ca vârstă a nemuririi şi a fericirii lipsite de griji[61]. Lucia Borza şi-a petrecut un deceniu ca jurnalist la redacţia revistei *Foaia noastră*, aici descoperindu-şi şi talentul de a scrie.[62] Jurnalista Edda Illyés îşi aminteşte cu drag de anii petrecuţi alături de aceasta la redacţia *Foii noastre*, afirmând că „odată cu Lucia Borza a intrat şi un nou stil de muncă în redacţia românească. [...] Dar, înainte de toate, noi, colegii de la redacţie am avut ce învăţa de la dânsa. În primul şi cel mai important rând: limba română, limbajul ales, exprimarea corectă, frumoasă şi pretenţioasă"[63]. De multe ori ea străbătea satele româneşti din Ungaria, în special Chitighazul natal, de unde colecţiona zicători, proverbe, obiceiuri, anecdote. Iar marea ei dragoste pentru elevii români a primit expresie prin fondarea „Plachetei Bălcescu", cea mai prestigioasă distincţie pentru tinerii români din Ungaria[64]. După stabilirea la Budapesta a activat în cadrul Societăţii Culturale a Românilor din Budapesta şi în Asociaţia Creatorilor şi Cercetătorilor Români din Ungaria, în aceste cercuri intelectuale, în care activau numeroşi intelectuali români, punându-şi în practică ideile proprii, redactând colecţii etnografice, almanahuri şi reviste sau organizând evenimente culturale (serate culturale, cenacluri, recitaluri, prelegeri) ale Societăţii Culturale a Românilor din Budapesta şi ale Institutului Cultural Român de la Budapesta. Deşi nu a primit multe medalii, distincţii sau diplome, Lucia Borza s-a bucurat de înalta apreciere a tuturor care au cunoscut-o, Edda Illyés, afirmând că „fata părintelui Borza din Chitighaz, ca nici o alta, şi-a adus ofranda generoasă la patrimoniul cultural al românilor din Ungaria"[65].

Profesorul şi scriitorul Petru Popuţa s-a născut şi el la Chitighaz în 1931, el fiind absolvent al Şcolii Superioare Pedagogice din Budapesta. A fost profesor de matematică şi director la şcoala românească din Chitighaz, între 1953-1972, iar apoi profesor la şcoala din Gyál (1972-1992), îmbinând cariera didatică cu cea de scriitor dar şi de jurnalist, colaborând la publicaţiile româneşti *Foaia noastră/românească, Noi, Calendarul românesc, Convieţuirea, Almanah*[66]. Fiind un iubitor al literaturii populare, şi-a dorit să o valorifice în literatura cultă, el abordând genul prozei scurte, textele sale, publicate de-a lungul anilor în presa românească din Ungaria, fiind inspirate din zona

[60] *Ibidem*, p. 20.
[61] Daiana Fenecan, „Redescoperirea cuvântului primăvăratic", în *România km 0. Revistă de cultură* - „Românii din Ungaria", Revista Uniunii Scriitorilor din Baia Mare, Anul IV, nr. 1-2 (6-7), Baia Mare, 2003, p. 127.
[62] „Placă memorială pentru profesoara Lucia Borza la intrarea în liceul N. Bălcescu din Giula", în *Foaia românească. Săptămânal al românilor din Ungaria*, ed. cit., p. 3.
[63] Edda Illyés, *De doi ani nu mai e printre noi Lucia Borza*, în *Lumina*, Publicaţia Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Editura NOI, Giula, 2018, p. 21
[64] *Ibidem.*
[65] *Ibidem*, p. 22.
[66] Cornel Munteanu, op. cit., p. 238.

povestitorului popular. Cornel Munteanu afirmă că proza lui Popuța are „limpezimea narativă a fabulosului popular, specific zonei românești de unde se trage", considerând că scriitorul „coboară un subiect popular în zona anecdotei și pățaniilor neașteptate[67]. Popuța creează o proză densă care poate fi caracterizată prin oralitate și pitoresc, folosindu-se de povestirea populară pentru a construi în jurul unor situații cunoscute întâmplări și eroi din actualitate. În volumul *Amintiri, întâmplări, povești*, apărut în 2006, oferă cititorilor o proză aflată la granița dintre eposul popular și memorialistică.[68] Lucreția Șipoș Fluieraș afirmă că în scrierile sale „sunt frecvente elementele autobiografice, redate simplu și emoționant", ea considerându-l un „prozator talentat", iar în ceea ce privește poveștile sale, ea accentuând faptul că „personajele poveștilor sunt oameni simpli, de bun simț, cu suflet mare, dar fără noroc"[69].

Tot în Chitighaz, în 1937, s-a născut și profesoara și scriitoarea Ana Crișan, ea fiind profesoară la Liceul Românesc „Nicolae Bălcescu" din Giula în perioada 1961-1998 dar și o colaboratoare permanentă a publicației românilor din Ungaria, *Libertatea noastră*, redenumită de-a lungul timpului *Foaia noastră/Foaia românească*. Ea a publicat și volume de poezie: *Cu tine, cu voi* (2002), *Lacrimi și zâmbete* (2004) și *Cuvinte sincere* (2007)[70]. Iar o altă personalitate contemporană importantă a comunității românești din Ungaria este prozatorul, eseistul și profesorul Gheorghe Santău, născut în 1923 la Chitighaz, acesta publicând în 2001 un volum de proză memorialistică, *Amintiri*, dar și volumul *Cercetări istorice pentru folosul românilor din Ungaria*, apărut în 2005, cât și mai multe studii de istorie, literatură și cultură românească (dintre care amintim *Despre originea românilor din Chitighaz, Istoria Fundației Gojdu, Procesul Memorandumului – din punct de vedere istoric și juridic, Originea comunei și a românilor din Chitighaz*), dar și articole în publicații românești („Fără limbă", „Jocul de-a ținta", „Identitatea națională nu rezistă", etc.)[71].

În concluzie, localitatea Chitighaz reprezintă unul dintre punctele geografice, spirituale și culturale de referință în istoria comunității românești din Ungaria, prin cercetarea etnologică a acestui sat populat de români încă de la începutul secolului al XVIII-lea putând fi obținute informații prețioase despre istoria, evoluția și schimbările din comunitatea istorică românească de pe teritoriul Ungariei de astăzi, putând fi observate și principalele fenomene care au dus în timp la accelerarea procesului de asimilare, de la dispariția societății tradiționale, autarhice la aculturație, bilingvism sau chiar la pierderea limbii materne și a identității românești. Însă dincolo de aceste fenomene specifice societății contemporane, dominată de tendințe globalizatoare, de multiculturalism, hibridizare și neotradiționalisme[72], această localitate rurală rămâne un

[67] *Ibidem*, p. 22-23.
[68] *Ibidem*, p. 23.
[69] Lucreția Șipoș Fluieraș, „Scriitori români din Ungaria. Romanian Writers from Hungary", în *Studii de știință și cultură*, SSC, Anul IV, nr. 3(14), septembrie 2008, în http://www.revista-studii-uvvg.ro/wp-content/uploads/2010/08/scriitori-romani.pdf, accesat în 30.11.2021.
[70] Cornel Munteanu, op. cit., p. 235.
[71] Dr. Florea Olteanu, op. cit., p. 206.
[72] Vintilă Mihăilescu, *Antropologie. Cinci introduceri*, Editura Polirom, Iași, 2007, p. 22-23.

punct de referinţă în istoria românilor din Ungaria, oferind comunităţii personalităţi importante care au luptat la păstrarea şi promovarea limbii şi valorilor româneşti.

Surse bibliografice:

Ardelean, Iosif-Ioan, *Monographia comunii Chitighaz*, Editura Tipografiei Diecesane, Arad, 1899, reeditată de Şcoala Românească din Chitighaz, cu sprijinul Fundaţiei „Pentru minorităţile naţionale şi etnice din Ungaria", Editura Comp-Press Kft., Budapesta, 1993.
Berényi, Maria (redactor şi editor responsabil), *Chitighaz, Pagini istorico-culturale*, Publicaţie a Comunităţii Cercetătorilor şi Creatorilor Români, Budapesta, 1993.
Borza, Lucia, *„Jerebetu" (Din folclorul chitighăzean)*, Editura Noi, Giula, 2006.
Foaia românească. Săptămânal al românilor din Ungaria, anul LXVIII, Nr. 41, 12 octombrie 2018.
Foaia românească. Săptămânal al românilor din Ungaria, anul LXVIII, Nr. 51/52, 21/28 decembrie 2018.
Hedeşan, Otilia, *Dacă n-ar vu fi nu s-ar vu povesti... Antologie a povestitorilor români din Ungaria*, Editura Paideia, Bucureşti, 2007.
Lumina, Publicaţia Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Editura NOI, Giula, 2018.
Vintilă Mihăilescu, *Antropologie. Cinci introduceri*, Editura Polirom, Iaşi, 2007.
Munteau, Cornel, *Românii din Ungaria, I. Presa. Studiu de sinteză în jurnalistică (1950-2005)*, Publicaţie a Uniunii Culturale a Românilor din Ungaria, Editura Noi, Gyula, Ungaria, 2006.
Munteanu, Cornel, *Românii din Ungaria, II. Literatura (1950-2008*), Editura Casa Cărţii de Ştiinţă, Cluj Napoca, 2009.
România km 0. Revistă de cultură - „Românii din Ungaria", Revista Uniunii Scriitorilor din Baia Mare, Anul IV, nr. 1-2 (6-7), Baia Mare, 2003.
Studii de ştiinţă şi cultură - SSC, Universitatea „Vasile Goldiş", Arad, Anul IV, nr. 3(14), septembrie 2008.
Voicu, Mălina, Voicu, Bogdan (coord.), *Satul românesc pe drumul către Europa*, Editura Polirom, Iaşi, 2006.